

Adoptianismi – selvä oppi vai harvojen harha?

Dos. Timo Eskola, STI 26.3.2014

Mitä tarkoitetaan adoptiaanisella kristologialla? Vaikka adoptianismista on suomalaisenkin teologian keskellä puhuttu paljon, on hämmentävää, että käsitystä on melko vaikea määritellä. Systemaattikot ja eksegeetit ymmärtävät asian hieman eri tavoin ja myös käsittelevät sitä eri tavoin. Miin perustuu väite, että alkukirkon kristologia olisi ollut adoptiaanista?

1. Määrittelyn vaikeus

Sanakirjojen tasolla adoptianismille löytyy yksinkertainen selitys. Teinonen määrittelee näkemyksen näin: ”harhaoppi, jonka mukaan Jumala adoptoi Kristuksen kasteessa”. Vai pitäisikö uskoa Wikipediaa, jonka mukaan adoptio tapahtui joko kasteessa, ylösnousemuksessa tai korotuksessa? Kun vielä huomataan, että systemaattikot (siis patristikot) ja eksegeetit määrittelevät adoptionismin eri tavoin, hämmennys kasvaa. Ei ihme, että patristiikan tietosanakirjassa (Ferguson) tyydytään toteamaan, että tarkka määrittely adoptianismista on pelkkä abstraktio tai konstruktio. Kukaan historiassa elänyt teologi ei ole kannattanut yhtä, tarkoin määriteltyä näkemystä.

Kirkkoisien kohdalla adoptianismista puhutaan dynamistisen monarkianismin näkemyksenä. Sitä edustavat vuoden 190 paikkeilla Roomassa Theodotos ja noin sata vuotta myöhemmin Paulos Samosatalainen. Kyse on kristologisista kiistoista, jotka ratkaistaan lopulta vasta 300-luvulla, suurissa kirkolliskokouksissa. Adoptianismi suuntauksena ei kuitenkaan liity edes kyseisiin nimiin. Näkemystä on yritetty liittää Epifaniuksen kuvauksiin 300-luvun lopulla. Varsinainen adoptianismi kuitenkin on harha, jota kannatti Toledon arkkipiispa Elipandus 700-luvulla ja muutamat muut hänen jälkeensä (lähinnä Abelardin uus-adoptianismi 1100-luvulla).

Eksegetiikan piirissä adoptiaanisella kristologialla tarkoitetaan yleensä ylösnousemukseen liitettyä korotuskristologiaa sellaisena kuin se esiintyy Roomalaiskirjeen johdannossa 1:3–4 sekä kohdassa Apt 2:30–36. Nimitys adoptianismi on ilmeisesti lainattu kirkkoisilta. Eksegetiikan piirissä termiä kuitenkin muotoiltiin myös Vanhan testamentin kuningasideologian pohjalta. Tältä osin kyseessä on vain teoreettinen termi, ei suuntaus. Erityisesti Psalmissa 2 kuvataan, miten Jahve ottaa kuninkaan kruunajaisissa omaksi pojakseen, ”adoptoi” hänet. UT:ssa ylösnousemuskristologia liitetään Psalmiin 2 ja sitä kutsuttiin adoptiaaniseksi.

Kristologinen jännite on yleensä nähty siinä, että korotuskristologiassa ihmis-Jeesuksesta näyttää tulevan Jumalan poika ja Messias vasta ylösnousemuksessa, kun taas myöhäisemmäksi luokiteltu pre-eksistenssikristologia esittää hänet Jumalan poikana ja Messiaana jo syntymästä lähtien. Tällaisesta kristologian kehityksestä puhuvat esimerkiksi Riekkinen (*Pieni kirja Jeesuksesta*) ja Aejme-laesus (*Kristinuskon synty*). Onko adoptiaaninen näkemys siten jo ensimmäisen seurakunnan käsitys?

2. Adoptianismi patristiikan näkökulmasta

Systemaattikkojen tapa käsitellä aihetta on luonnollisesti hieman toisenlainen. Patristikot tuntevat adoptiaanisen ajattelun siis ennen kaikkea dynamistisen monarkianismin nimellä. Yllä mainitun Theodotoksen mukaan neitseestäsyntynyt Jeesus varustettiin kasteen hetkellä jumalallisella voimalla (dynamis). Tämä teki hänestä korkeamman ihmisen, mutta ei vielä jumalallista. Lännessä

tämä näkemys torjuttiin (Mannermaa, *Kristillisen opin vaiheet*). Rooman piispa Viktor sulki Theodotoksen ulos kirkosta 190-luvun lopulla. Ekskommunikoinnin jälkeen Theodotoksen oppilaat yrittivät perustaa Roomaan oman kirkkonsa, mutta hanke tyrehtyi melko pian.

Idässä adoptiaaninen näkemys esiintyi kuitenkin myöhemmin, kun Paulos Samosatalainen sai kannatusta vuoden 260 paikkeilla. Paulos erotti logoksen (jumalallisena viisautena, sofia) Kristuksesta ja piti logosta vain epäpersoonallisena voimana. Vain ihminen Jeesus oli hänen opetuksensa mukaan persoonallinen. Monarkianismissa Jumala haluttiin määritellä ilman Jeesusta.

3. Eksegetiikan käsityksiä adoptiaanisesta kristologiasta

Eksegeetit määrittelevät adoptianismia kristologian luonteeseen vedoten. D.F. Strauss perusteli ylösnousemuskristologiaa kuningasideologian avulla jo teoksessaan *Das Leben Jesu* (1835). Straussin mukaan varhaisin seurakunta kutsui Jeesusta Jumalan pojaksi vain kuvainnollisessa mielessä. Messias–kuninkaana häntä voitiin kutsua Jumalan pojaksi, koska Daavidin suvun kuninkaita oli Psalmin 2 pohjalta kutsuttu Jumalan pojiksi jo satoja vuosia ennen häntä. Strauss ajattelee, että nimityksen tarkoituksena oli tuoda esille Messiaan teokraattinen asema suhteessa Jumalaan. Näkemys on hänen mukaansa nähtävissä esimerkiksi Roomalaiskirjeen alusta, missä puhutaan Jeesuksen korottamisesta Jumalan pojaksi ylösnousemuksessa.

Straussin jälkeen adoptianistisen näkemyksen esittelee selkeimmin J. Weiss teoksessaan *Das Urchristentum*. Myös hän liittää sen läheisesti kuningasideologiaan. "[Varhaisen seemiläisen käsityksen mukaan kuningas oli Jumalan poika... ja tullut sellaiseksi adoptiossa valtaistuimelle asettamisen päivänä] durch Adoption am Tage der Thronbesteigung. Es ist also ganz aus orientalischem Geiste gesagt, dass Jesus, als er zur Rechten Gottes erhöht wurde, Sohn Gottes geworden ist."

Weiss kuvaa adoptiaanista kristologiaa yhdenmukaisesti Straussin ajatusten kanssa. Kohtaan Apt. 2:36 viitaten hän sanoo: "Adoption ist hier gebraucht im Gegensatz zu der natürlichen Sohnschaft [luonnollisen lapseuden vastakohtana], die von Geburt an vorhanden ist. Es liegt also hier der Gedanke vor, dass Jesus nicht von Anfang an Messias oder... Sohn Gottes war, sondern dass er es erst geworden ist in einem bestimmten, scharf abgegrenzten Willensakt Gottes [Jeesus ei ollut alusta lähtien Jumalan Poika, vaan Jumala tahdonratkaisullaan teki hänestä sellaisen]". Roomalaiskirjeen alussa adoptionistinen näkemys törmää Weussin mukaan Paavalin toisenlaiseen kristologiaan: "der Sohn Gottes, der es von allem Anfang an war (Paulus), und Jesus, der nach der Auferstehung 'zum Sohne Gottes in Macht', d.h. zum königlichen Weltherrscher erhöht worden ist (Urgemeinde)" [Jumalan Poika alusta lähtien tai ylösnousemuksessa... kuninkaalliseksi maailmanhallitsijaksi korotettuna].

Myöhemmässä tutkimuksessa Käsemann viittaa adoptiaaniseen kristologiaan kuuluisassa alkukirkon opillista hajanaisuutta arvioivassa artikkelissaan (1960, 215). Nykyisen sukupolven kulttiteokseksi muodostunut Dunnin tutkimus Uuden testamentin yhtenäisyydestä ja moneudesta pitää tuota kristologiaa merkittävänä esimerkkinä kristologisesta hajaannuksesta (Unity and Diversity, 243). Dunn ja myöhemmin myös Goulder ovat luoneet mielikuvan adoptiaanisesta juutalaiskristillisyydestä. Sen sanotaan vaikuttaneen jo alkuseurakunnassa, mutta tärkeintä on, että sen jatkeena on pidetty ns. ebionien kristologiaa. Tällä taas on nähty vaikutuksensa aina viidennelle vuosisadalle asti. Dunn: "The adoptionist christology of the Ebionites too seems to have a firm anchor point in the earliest Christian attempts to express faith in Jesus the Christ (Acts 2.36; 13.33; Rom. 1.3f...)." (Dunn: *Unity and Diversity in the New Testament*).

4. Ebionien kristologia: epäselviä käsityksiä

Keitä sitten olivat ebionit, joista etenkin eksegeetit ovat olleet näin kiinnostuneita? Ebioneista kirjoitti Irenaeus, n. 200 jKr. Nimitys ”ebioni” merkitsee köyhää, ja sitä on käytetty yleisesti askeettisista uskovista niin juutalaisuudessa kuin UT:ssa. Irenaeus kirjoittaa lisäksi lyhyesti tällä nimellä kulkevasta juutalaiskristillisestä ryhmästä ja mainitsee näiden matalan kristologian: Jeesus oli ”begotten by Joseph” (AH 3.21.1.), ja tätä pidettiin ”the old leaven of the natural birth” (”luonnollisen syntymän hapatuksena”, AH 5.1.3.). Ebionit eivät siis uskoneet neitseelliseen syntymään. (Vrt. Origenes ja itäinen traditio: vain osa opetti näin.) Muuta ei tiedetä.

Puhuessaan tarkemmin aikansa hereettisestä kristologiasta Irenaeus ei kuitenkaan puhu ebioneista eikä neitseestäsyntymisestä, vaan Kerinthoksen ja Karpokrateen opeista. Nämä taas olivat toisen vuosisadan gnostikkoja. Heidän kristologiansa perustui mystiseen kosmologiaan ja dualistiseen antropologiaan. Karpokrateelle keskeistä oli Jeesuksen kaste. Hän sanoi voiman laskeutuneen Jeesuksen päälle Isän luota; näin voima antoi hänelle voimaa tuhota inhimilliset passiot (himot). Jeesuksesta tuli siten esimerkillinen askeetti. Myös hänen seuraajiensa odotettiin kykenevän samaan. Irenaeus väittääkin joidenkin julistavan itsensä Jeesuksen kaltaisiksi (AH 1.25.1–3.)

Kerinthoksen järjestelmä oli kehittyneempi. Hänen mukaansa Jeesus syntyi ihmisten tapaan. Keskeistä on jälleen Jeesuksen kastehetki. Kasteen jälkeen taivaallinen Kristus-persoona laskeutui alas ja otti Jeesuksen valtaansa. ”Christ descended upon him from that Principality that is above all in the form of a dove. And then he proclaimed the unknown Father and performed miracles.” Rationalistinen antropologia on johdonmukainen. Ennen pääsiäistä Kristus ”lensi jälleen pois Jeesuksesta”, ja ihmis-Jeesus kärsi ja nousi kuolleista. (AH 1.26.1-2.) Irenaeus näyttää olleen varsin vapaa yhdistellessään heretikkojen näkemyksiä. Jo Kerinthoksen ja Karpokrateen opit poikkeavat toisistaan. Ebionien opetusta ei edes kuvata, vaan sen todetaan olevan samankaltainen kuin toisten opetus (AH 1.26.2.). Pelkkä matala kristologia riittää siten yhdistäväksi tekijäksi.

Hippolytus, Irenaeuksen oppilas liitti ebionit Kerinthoksen ja Karpokrateen seuraan. *Refutatio omnium haeresium* kuvaa Ebionia henkilönä (!) ja nyt sisältönä on Karpokrateen oppi. Henkilönä Ebion puolestaan liitetään Kerinthoksen ja ”gnostikkojen koulun” joukkoon. (Ref. 22-23). Ebionin opetus liitetään yllä mainittuun harhaoppiseen Theodotokseen, joka oli ekskommunikoitu dokeettisen dualisminsa takia.

Mitä siis tiedämme ebioneista? Läntisen tradition mukaan emme paljon. Heidän kristologiansa ei juuri selitetä. Neitseestäsyntyminen lienee ollut heille ongelma. Virheellinen käsitys ebionien adoptionismista johtuu Irenaeuksen virheellisestä lukemisesta. Ns. adoptionismi oli gnostilaista dualismia, joka hyvin tunnettiin tuohon aikaan. Irenaeus puhuu myös Basilideesta, jonka gnostilainen kosmologia perustui emanaatioon. Hänellä ”Kristus” on syntymättömän Isän ”Nous” (mieli). Ruumiittomana voimana hän kykenee ottamaan minkä muodon tahansa. Tämänkään dokeettisen käsityksen mukaan Kristuksen ei sovi kärsiä. Simon, joka kantoi ristiä, joutui ristille, koska Kristus on Simonin muodon. Ennen nousemistaan Isän luo Kristus nauroi ihmisten tietämättömyydelle, kun hän katseli sivusta Simonin ristiinnaulitsemista (Irenaeus, AH 1.24.3-7.; ks. etenkin Häkkinen: *Köyhät kerettiläiset: Ebionit kirkkoisien teksteissä*).

5. Gnostilaisuuden dualistinen adoptianismi: possessio

Sama kristologinen malli on selvä muissa gnostilaisissa kirjoituksissa. Nag Hammadin teksteissä ns. setiläinen gnostilaisuus opettaa dualistista kristologiaa. Second Treatise of the Great Seth VII.51-56 Kristus on ylhäältä, "from above." Hän on persoonana jälleen täysin erossa "maallisesta ihmisestä", jonka hahmon hän on ottanut (valtaansa) (VII.51.30f.). Kertomus on Basilideen kaltainen: Kristus ei kärsi kuolemaa, vaan Simon kuolee hänen sijastaan ristillä. Tässäkin kertomuksessa taivaallinen Kristus nauraa vainoojiensa tietämättömyydelle katsellessaan ylhäältä ristiinnaulitsemista:

"But I was rejoicing in the height over all the wealth of the archons and the offspring of their error, of their empty glory. And I was laughing at their ignorance." (VII.56.14–20.). Sama kristologia myös Nag Hammadin tekstissä Apocalypse of Peter VII. 81.3–24.

Dunn oli muotoillut käsityksensä UT:n adoptiaanisesta kristologiasta melko myöhäisten tekstien avulla, viitaten Epifaniukseen (n. 370 C.E.). Tämäkin esitteli gnostilaista kristologiaa, missä Jeesus ja Kristus olivat eri persoonia: Christ was not "born of God the Father but that he was created as one of the archangels... and that he is Lord over the angels." (Epiph. Haer. 30.16.4.).

"Christ they call the prophet of truth and 'Christ, the Son of God' on account of his progress (in virtue) and the exaltation which descended upon him from above... They want him to be only a prophet and man and Son of God and Christ and mere man, as we said before, who attained by a virtuous life the right to be called Son of God." (Epiph. Haer. 30.18.5-6.). Joidenkin ryhmien mukaan taivaallinen Kristus on Henki, joka otti Jeesuksen valtaansa, aivan kuten oli ottanut aikaisemmin valtaansa Aabrahamin ja Jaakobin. Jotkut opettivat yksinkertaisesti: "the spirit who is Christ came upon him and took the boy of him who is called Jesus." (Epiph. Haer. 30.3.1–7.).

Epifaniuksen kuvaama käsitys, joka on yhdenmukainen Kerinthoksen näkemyksen kanssa, ei kuvaa tavallisen juutalaisen Jeesuksen adoptiota. Sen mukaan taivaallinen Kristus ottaa maallisen Jeesuksen valtaansa (possessio). Tässä Kristus on taivaallinen enkelihahmo (jossa on mahdollinen linkki juutalaiseen mystiikkaan). Tällaista tulkintaa ei tosin enkeli-kristologian piirissä ole esitetty.

6. Adoptianismi ennen ja nyt

Adoptianismi-teorian lähtökohtien analyysi on ensinnäkin osoittanut, että perinteisen, patristiikan ajan harhaopin ja modernin eksegeettisen adoptianismin välillä on merkittävä ero. Gnostikot ajattelivat, että Jeesuksesta tuli Jumalan Poika kasteessa tapahtuneen Kristus-possession välityksellä. Eksegeettisen teorian mukaan puolestaan ylösnousemuksessa tapahtuneessa adoptiossa Jeesus olisi korotettu ihmisenä taivaaseen. Näitä näkemyksiä ei sovi samastaa.

Näillä kahdella käsityksellä on myös yksi yhteinen intentio. Molempien mukaan Jeesus oli syntynään vain tavallinen juutalainen mies, joka ryhtyi profeetalliseksi julistajaksi Galileassa. Adoptianismi-teorian mukaan Jeesus olisi siten "todellisuudessa" ollut tavallinen ihminen, jonka jumaluus on myöhemmin keksitty seurakunnassa. Tätä näkemystä pidetään eksegeettisessä adoptianismissa lisäksi "tieteellisenä" (ja siten varmana) käsityksenä Jeesuksen olemuksesta.

Esimerkiksi yllä mainittu Dunn toteaa: "The heretical Jewish Christianity of the second and third centuries apparently has no closer parallel than the earliest Christian community in Jerusalem." (Unity, 244.) Mutta onko toisen ja kolmannen vuosisadan adoptianismi lähellä varhaista korotuskristologiaa? Ei toki. Nykyisen kristologisen tutkimuksen mukaan juuri yllä mainittujen raamatunkohtien (Room. 1 ja Ap. t. 2) kristologia on nimenomaisesti korkeata kristologiaa. Kohdat kuvaavat

Jeesuksen Jumalan arvon omaavana seurakunnan uskon kohteena (Hurtado). Monet Uuden testamentin kohdat ovat suorastaan trinitaarisia. Ylösnousemuskristologia ei linkity millään tavalla patristiikan ajan harhaoppeihin.

Osa eksegeeteistä onkin alkanut painottaa Jeesuksen kasteessa tapahtunutta adoptiota. Heidän mukaansa varhainen kristologia – aivan toisin kuin Dunn esitti – kuvasi possessiota: Henki otti ihmis-Jeesuksen valtaansa (Goulder: *St. Paul versus St. Peter. A Tale of Two Missions*). Näin ympyrä sulkeutuu ja gnostilaisuus palaa tiedeyhteisöön. Hieman yllättävä huomio puolestaan on se, että Jeesuksen muuttumisen (”Jeesuksesta tuli Jumalan Poika ylösnousemuksessa”) väitettä ei adoptianisen teorian puitteista suoranaisesti löydy. Ylösnousemus ei liity dualistiseen harhaan, koska maallista Jeesusta ei koskaan koroteta. Sen sijaan Kristus-Henki poistuu lopulta ihmisestä.

Entä adoptianismi nyt? Modernilla adoptianismilla on silläkin tyypilliset kirkollisen heresien piirteet ja sitä voidaan hyvällä syyllä pitää mitä teologisimpana käsityksenä. Teorian iskulauseena on ”Alussa oli hajaannus”. Tämän näkemyksen avulla moni haluaa suhteellistaa teologiset käsitykset Jeesuksesta. Korkean kristologian (Jeesus todellisena inkarnoituneena Jumalan Poikana ja sovittajana) rinnalle katsotaan aina mahtuvan immanentti käsitys Jeesuksesta ihmisenä, joka korotetaan tai vaaseen. Tämä on hieman outoa, koska patristiselta ajalta vastaavaa opetusta ei löydy. Ainoa harhaoppi on siten eksegeettien itse kehittänyt akateeminen adoptianismi.

Modernistien innokkuutta ajatellen on tavallaan sääli, että eksegeettinen adoptianismi-teoria osoittautuu kovin myöhäsyntyiseksi. Juuri ne perusteet, joita teoria itse käytti hyväkseen, toimivat sitä vastaan. Kristologiassa juutalaisen poliittisen messianologian kuvat yhdistyvät ylösnousemuskristologiaan. Uusi analyysi osoittaa, että Israelin kuninkaan adoptio on kristologiassa vain metafora, jonka avulla kuvataan ylösnousemisen Jeesuksen asemaa. Teologian sisältö puolestaan paljastuu tuosta asemasta: kuninkaallinen Kristus on kunnioitettu Jumalan Poika.

Uuden testamentin ylösnousemuslauseissa Jeesus Daavidin poika on aina uskon ja tunnustuksen kohde. Hän ei ole teokraattisessa suhteessa Isään, vaan seurakunnan Herra kirkkaudessa. Juuri tämä näkökulma osoittaa modernin adoptianismi-teorian surullisemman puolen. Kiistäessään kristologian pelastusmerkityksen adoptianismi-teorian kannattajat ajautuvat Apostoliseen tunnustukseen sitoutuneen kirkon ulkopuolelle. Näkemyksestä tulee moderni heresia, joka teologisessa mielessä on kirkon näkökulmasta pelkkä eksytys.